

UUDK: 811.163.43(497.6)'282(04)
DOI: 10.33669/KJ2024-35-01
Rad primljen: 2. 9. 2024.
Rad prihvaćen: 11. 9. 2024.

Izvorni naučni rad

Haris Čatović

haris.catovic@izj.unsa.ba;

haris_catovic@msn.com

<https://orcid.org/0009-0008-2836-0063>

Karakteristična i frekventna leksika orijentalnog porijekla u govoru Bošnjaka Albanije

Sažetak: U radu je data karakteristična i frekventna leksika orijentalnog porijekla koja čini važnu okosnicu leksičkog sistema Bošnjaka koji su više od stoljeća i po nastanjeni u Albaniji, u okrugu Drač, selima Borak i Kodžas. Leksika orijentalnog porijekla u govoru Bošnjaka Albanije odraz je na njihovih navika koje su još bile usvojene na matičnom prostoru, prije njihovih migracijskih aktivnosti. Ta je leksika ostala ključni i integrativni jezički faktor van matičnog prostora jer su Bošnjaci nastavili njome koristiti. U njihovom izrazu značajan fond općepotrebnih leksema čine riječi orijentalnog porijekla koje iz aspekta savremenog bosanskog jezika pripadaju sloju pasivne leksike. Ta leksika odraz je kulturnih utjecaja, odnosno orijentalno-islamskog civilizacijskog kruga koji je za vrijeme vladavine Osmanskog Carstva imao znatan utjecaj u svim aspektima života na prostoru Bosne i Hercegovine. Bošnjaci su akumulirano iskustvo ponijeto iz svoje postojbine uspijevali upravo upotrebom te leksike prenijeti novim generacijama, u čemu se ogleda njegova svijest o sebi, svom identitetu, omogućavajući mu da se odredi u albanskom socio-kulturnom prostoru. Ovdje je riječ o leksici orijentalnog porijekla koja u savremenom jeziku ima status pasivne leksike ili pak dijalektizama, što znači da je u standardnom jeziku potisnuta uslijed normiranja i davanja prednosti njenim savremenijim leksičkim ekvivalentima. U njihovom govoru zastupljeni su orijentalizmi koji su bili poznati ne samo na hercegovačkom govornom području, već i na široj bosanskoj govornoj zoni, obuhvativši i sandžački dijalekt bosanskog jezika, koji imaju nešto širi upotrební obuhvat kada govorimo o njihovom rasprostiranju unutar srednjojužnoslavenskog govornog dijasistema. Takvi

orijentalizmi bit će označeni kao općepotrebni orijentalizmi (*općeurop. orij.*). Pored ovih, u njihovom govoru postoji i orijentalna leksika specifična za matično dijalekatsko područje Bošnjaka Albanije. Takvu leksiku označit ćemo sa (*reg. orij.*).

Ključne riječi: Bošnjaci, bosanski jezik, iseljenički govor, istočnohercegovački dijalekt, orijentalna leksika

1. Uvod

Bošnjačko iseljeničtvo više od sto i pedeset godina živi izvan svoga matičnog prostora i naseljava općinu Šijak (Shijak) koja pripada okrugu Drač (Durrës), od kojeg su na svega nekoliko kilometara udaljenosti formirali svoja naselja u selima Borak i Kodžas. Iseljavanje Bošnjaka iz hercegovačke regije, odnosno okoline Blagaja, Čapljine, Mostara, Ljubuškog, Nevesinja, Počitelja i Stoca, prema navodima Bošnjaka u Albaniji, počelo je još davne 1865. godine. U literaturi se navodi da je, i prije uspostavljanja nove austrougarske vlasti, tačnije za vrijeme Istočne krize (1875–1878), dolazilo do značajnog pomjeranja stanovništva u Bosanskom vilajetu (Bandžović 2006: 122 prema Stojković 1987: 25). Bandžović (2006: 123–125) ipak navodi da je proces iseljavanja bosanskohercegovačkog prostora tek uzeo maha nakon 1878. godine, što je za većinu Bošnjaka, u ekonomskom, političkom, vjerskom i kulturnom pogledu predstavljao civilizacijski šok, pod čijim su dojmom mnogi od njih odlučili se na seobu. Uglavnom su se iseljavanja Bošnjaka kretala u pravcu Osmanskog Carstva, nadajući da će na taj način i dalje moći u punom smislu prakticirati svoju vjeru, običaje i način života. Na osnovu dosadašnjih historijskih istraživanja, ali i kazivanja Bošnjaka koji su nastanjeni u Albaniji, može se zaključiti da je primarni razlog iseljavanja Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine kako u Tursku, tako i u Albaniju, koja je inače još bila pod upravom Osmanskog Carstva, upravo bojazan od gubitka svoga islamskog identiteta. Većini Bošnjaka nije bilo lahko prihvatiti da žive pod evropskom vlašću koju nameću protivnici jer u takvim novim okolnostima nisu u mogućnosti nastaviti živjeti u skladu sa svojim tradicionalnim shvatanjima i iskustvima, koja su uživali u okvirima Osmanskog Carstva. Zato njihov opstanak u Albaniji, i pored drukčije jezičke, geografske i sociokulturne sredine, bio je uvjetovan upravo okvirima Osmanskog Carstva, kojima je tadašnja Albanija još

uvijek pripadala, što je bilo garancija za nesmetan nastavak tradicionalnog načina življenja na prostoru pod jurisdikcijom osmanske države.

Danas su potomci bošnjačkih iseljenika državljani Albanije, a od 2017. godine dobili su i status nacionalne manjine. Iako je prošlo mnogo godina otkako su Bošnjaci doselili u Albaniju, i danas njihovi potomci govore bosanskim jezikom sa izrazitim specifičnostima koje imaju svoje lokalno obilježje tipično za govore hercegovačke provenijencije.

U mjestu Borak Bošnjaci su većinsko stanovništvo, te je izrazito mali postotak albanskog stanovništva koje je stupalo u bračne veze sa Bošnjacima ili Bošnjakinjama. Nešto je drukčiji odnos u susjednom mjestu Kodžas, koje, također, naseljavaju Bošnjaci, ali je većinsko stanovništvo albanskog porijekla.

2. Kratka napomena o dijalekatskoj podlozi govora Bošnjaka u Albaniji

U današnje vrijeme procesom nestajanja originalnih jezičkih osobina dijalekata zahvaćeni su i organski govori na domaćem terenu, što je rezultat prije svega obrazovnih politika, ali i medijskih djelovanja koja mogu utjecati na izvornog govornika pojedinog dijalekta. Naš istraživani govor nalazi se u još nepovoljnijem položaju jer osim nepovoljnih globalnih procesa, kao i društvenih prilika, ovaj idiom predstavlja oazu govora hercegovačke provenijencije koji je sa svih strana izložen utjecajima albanskog jezičkog okruženja.

Kako su ovdašnji Bošnjaci hercegovačkog porijekla, što potvrđuju i svojim jezičkim izrazom, odnosno govornim osobinama svoga zavičaja, govor Bošnjaka Albanije svrstao bi se među govore istočnohercegovačkog dijalekta, u čijoj se strukturi ogleda širi hercegovački govorni prostor, odnoseći se na istočnu i centralnu Hercegovinu, te jednim malim dijelom i zapadnu Hercegovinu. Iako ovdašnji Bošnjaci, kako smo utvrdili, potječu sa prostora šire hercegovačke regije, u njihovom govoru vlada visok stepen ujednačenosti govornih osobina prema centralnohercegovačkom govornom tipu, budući da je najviše iseljenika upravo porijeklom iz stolačkih i mostarskih krajeva. Osim toga, dodatno je

stabiliziranju jezičke strukture tog govora išla u prilog i konzerviranost toga govora, kojem je pogodovao život u omanjim selima te upućenost jednih na druge. S obzirom na njihovo porijeklo, prilikom ispitivanja i poređenja jezičke strukture govora Bošnjaka Albanije uvažili smo uzeli sljedeće studije:

- Đuro Šurmin (1894–1895), “Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom”,
- Matej Milas (1903), *Današnji mostarski govor*,
- Danilo Vušović (1927), *Dialekt istočne Hercegovine*,
- Asim Peco (2007), *Govor istočne i centralne Hercegovine*,
- Asim Peco (2007), *Govor zapadne Hercegovine*,
- Milan Rešetar (2010), *Štokavski dijalekt*.

Osim ovih referentnih studija, prilikom analize u radu smo se koristili i građom koja je prikupljena u dva najveća dijalektološka projekta na bosanskohercegovačkom terenu. Prvo istraživanje i prikupljanje jezičke građe obavljeno je kroz anketu *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. godine, a za ovu priliku koristili smo se *Upitnicima* iz mostarskog i stolačkog kraja.

Na temelju rezultata ovog *Upitnika*, u obzir smo uzeli radove koji se tiču hercegovačkog govornog pojasa, a to su sljedeći radovi:

- Muhamed Šator (2000), “Slika mostarskog govora u *Anketi o jeziku 1897*”, i
- Muhamed Šator (2003), “Slika stolačkog govora u *Anketi o jeziku 1897*”.

Drugo dijalektološko istraživanje provedeno na bosanskohercegovačkom terenu je projekt *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1976–1985). Na temelju ovog materijala nastali su sljedeći radovi:

- Senahid Halilović (2002), “Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne”, i
- Jasna Hadžimejlić (2017), “Morfološke osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne”.

Nakon date relevantne literature u kojoj su opisani govori hercegovačkog pojasa, treba konstatirati da je veoma oskudno pisano o leksičkoj strukturi tih govora, s obzirom na to da su provedena dijalektološka istraživanja bila bazirana na ispitivanje jezičke strukture primarno fonetske i morfološke, što znači da su se tek sporadično doticala nekih pitanja iz leksičke problematike.

3. Opće napomene o orijentalizmima u govoru Bošnjaka u Albaniji

Dijalekatsku sliku govora Bošnjaka u Albaniji u dobroj mjeri određuje i otkriva njena leksika, jer je vokabular otvoren vanjskim utjecajima te je snažnije povezan sa kulturom i tradicijom, dok je gramatička struktura govora “pod vlašću” unutarjezičkog sistema. Tako, u govoru Bošnjaka Albanije, leksika odražava davno prošla vremena, vremena kada su sa svoga ognjišta krenuli prema Turskoj. Karakteristična leksika u govoru Bošnjaka Albanije, koja je iz aspekta današnjeg savremenog jezika zašla u neke slojeve pasivne leksike, prije svega izražava svoju kulturalnu podlogu. Da bi se spoznala kulturološka dimenzija leksičkog fonda neophodno je istražiti i utvrditi osnovicu tog vokabulara. Osim toga, važno je poznavati i razumjeti uzroke takvog stanja, odnosno taj problem postaviti u odgovarajući kontekst. Naime, istraživani govor stasavao je i duže vrijeme se formirao u okolnostima osmanske uprave, koje su podrazumijevale intenzivniji kontakt sa turskim jezikom, pri čemu su te okolnosti utjecale i na stvaranje tog leksičkog sloja u bosanskom jeziku i narodnim govorima. To su bili orijentalizmi doneseni posredstvom turskoga jezika, koji su ostavili neizbrisive leksičke tragove, naročito u bošnjačkim narodnim govorima. Njihov status na širem srednjoštokavskom terenu nije ni približno onakav kakav je u bosanskom jeziku, što konstatiraju Đ. Haverić i A. Šehović (2017: 11): “Riječi orijentalnog porijekla, odnosno riječi iz turskog, arapskog i perzijskog jezika, u leksičkom fondu bosanskog jezika zauzimaju istaknuto mjesto, ne samo po brojnosti, nego i po jezičkim i stilskim i drugim obilježjima.”

Leksički sastav govora Bošnjaka u dobroj mjeri je odraz onih stečenih društveno-političkih i kulturnih vrijednosti koje su vladale u vrijeme

Osmanskog Carstva, pa do njegovog pada u Bosni 1878. godine, što je na neki način potvrdio i Halilović (1991: 35) navodeći da: “Naporedo sa osmanlijskim osvajanjima naših krajeva kreće i seoba riječi orijentalnog porijekla u naš jezik. Posredstvom Turaka stiže novo državno uređenje, kao i islamska kultura; primaju se novi sadržaji, kako materijalni, tako i duhovni, a ujedno s tim i njihova imena.” Također, Jahić (1991: 31) navodi da je taj sloj leksike posljedica zakonomjernog historijskog procesa, koji se zbivao u vezi sa porijeklom i identitetom Bošnjaka. Čatović (2018: 213) navodi da u bosanskom jeziku ta leksika ima svoje posebno mjesto u modernim leksikografskim ostvarenjima, što navodi na zaključak da u kulturi bošnjačkog naroda zauzimaju značajnu vrijednost u kojoj je sadržano jezičko naslijeđe stečeno kroz historijski razvoj. Prema njemu razlog za takvo nešto nije samo rezultat bliskosti mentaliteta stanovništva Bosne i Hercegovine islamskom civilizacijskom krugu već i u donekle odnjegovanim stereotipima koje imaju susjedne kulture, u kojima se nerijetko susrećemo sa stavovima i animozitetima spram jedne epohe u historiji naše regije, kao i otklonom od sačuvanih dobara koja su rezultat djelovanja osmanske kulture na tom prostoru. Hadžiefendić-Parić (2016: 12) navodi da turcizmi u bosanskom jeziku podliježu općim unutarjezičkim zakonitostima, a to znači da su se adaptirali na svim jezičkim nivoima i u bosanskom jeziku postali sasvim uobičajene riječi. Peco (2007e: 275) konstatira da su se “saobrazili sa odgovarajućim osobinama jezika primaoca, te postale sastavni dio ne samo vokabulara nego i gramatike jezika primaoca. Ivo Pranjković također daje poseban status ovom sloju leksike u bosanskom jeziku, navodeći da postoji veliki broj orijentalizama: “svojstvenih pojedinim bosanskim govorima, posebno muslimanskim, i to na fonološkoj i na morfološkoj i na tvorbenoj odnosno leksičkoj i na sintaksičkoj razini” (Pranjković 2003: 110–111).

U Albaniji su Bošnjaci, imali priliku nastaviti živjeti po svojim običajima i prakticirati one vrijednosti koje su donijeli iz svoje postojbine. Inače, prostor Albanije je do 1912. godine praktički još uvijek ostajao u okvirima Osmanskog Carstva, što je na poseban način pogodovalo Bošnjacima i u pogledu jezičkih navika i znanja. Samim tim, govor

Bošnjaka u Albaniji ostajao je van domašaja novih utjecaja koji su dolaškom zapadne civilizacije na prostore Bosne i Hercegovine imali odraza ne samo na društveno-političkom planu, već i na potiskivanju onih vrijednosti karakterističnih za orijentalno-islamsku civilizaciju. Novi društveno-politički poredak i kulturološki okvir je na bosanskohercegovačkom terenu usporio razvoj i širenje ranije stečenih navika koje su usvojene u okvirima orijentalno-islamskog civilizacijskog kruga. Ipak, ti impulsi orijentalnoislamske kulture, posebno su odraz ostavili u leksici koja u bošnjačkim govorima nije slabila. Svoju je vitalnost leksički sloj orijentalizama pokazao čak i u govorima koji nisu bili bošnjačke provenijencije.¹ Kada govorimo o govoru Bošnjaka koji su se iselili u Albaniju, treba napomenuti da su imali sve uvjete da nastave koristiti leksiku koju su još prihvatili za vrijeme njenoga adaptiranja na bosanskohercegovačkom prostoru. Osim toga, ona je u govoru Bošnjaka Albanije dodatno učvršćena kontaktima i komunikacijom sa bošnjačkim stanovništvom na hercegovačkom terenu, s jedne strane, ali i kompaktnošću i konzerviranošću bošnjačke jezičke zajednice u Albaniji, s druge strane. Ono što je važno kazati za leksiku orijentalnog porijekla u govoru Bošnjaka Albanije jeste zastupljenost one leksike koja se odnosi na one predmete i pojave u svakodnevnom životu, na ono što je u komunikacijskoj ravni potrebno za normalno funkcioniranje bošnjačke zajednice. U okvirima novih društvenih okolnosti, očuvanjem te leksike Bošnjaci su, akumulirano iskustvo ponijeto iz svoje jezičke postojbine, uspijevali prenijeti novim generacijama upravo jezikom, u čemu se ogleda njegova svijest o sebi, svom identitetu, omogućavajući mu da se kao jedinstvena pojava u svijetu odredi u albanskom socio-kulturnom prostoru. Dakle, ovdje nije riječ o onoj orijentalnoj leksici koja je svojim smislom vezana za vjeru i duhovnu praksu islama, za koju znamo da je živa ne samo na bosanskohercegovačkom terenu već je i normirana u bosanskim jezičkim priručnicima. Ovdje je riječ o onoj leksici orijentalnog porijekla koja u standardnom jeziku ima status pasivne leksike ili pak dijalektizama, što znači da je u standardnom jeziku

¹ Bilježeni su i u govoru Imotske krajine i Bekije (Šimundić 1971), u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine (Baotić 2007), u tuzlanskoj oblasti (Brabec 2012), u dolini rijeke Fojnice (Brozović 2012).

potisnuta uslijed normiranja i davanja prednosti njenim savremenijim leksičkim ekvivalentima, pogotovo u periodu srpskohrvatske faze razvoja bosanskog jezika. To znači da savremeno društvo inovira leksički sastav, reflektirajući historijske promjene u društveno-političkom i kulturnom životu izvornih govornika. Svaki novi stepen promjena, koje su se u jezičkom pogledu dešavale na matičnom prostoru bosanskog jezika, imao je utjecaj na leksički fond, pri čemu je stara leksika vremenom ispadala iz sistema, a na njeno mjesto dolazila modernija, novija, aktuelnija leksika koja prati razvoj toga društva.

U govoru Bošnjaka Albanije te su promjene uglavnom izostajale ili su izrazito sporom dinamikom se odvijale, što zapravo ne znači da Bošnjaci Albanije nisu inovirali svoj leksički sistem u onoj mjeri u kojoj su se ta zanačljavanja dešavala na matičnom prostoru. Ipak, i novija leksika dopijeva u istraživani govor što kroz kontakte sa svojom rodbinom u Hercegovini, što kroz medijske sisteme koji su danas, zahvaljujući tehnološkoj ekspanziji i mogućnostima, postali široko dostupni. Naravno, stariji sloj leksike ostao je garantom prepoznatljivosti i stabilnosti u komuniciranju, ali i ponos i dika, kako to oni sami kažu.

4. Karakteristični i frekventni orijentalizmi u govoru Bošnjaka Albanije

Građu smo zabilježili prema već etabliranim dijalektološkim kriterijima, odnosno bilježen je izvorni lik, akcent i značenje. Dakako, i ovdje se kao najteži zadatak u tom poduhvatu pokazalo utvrđivanje semantičke vrijednosti pojedinačne lekseme, pri čemu se može konstatirati podudaranje sa značenjem koja se navode u Škaljićevom za dotičnu riječ. Dodatna provjera značenja vršena je samo u onim slučajevima gdje je kontekst ukazivao da je ono izmijenjeno, pomjereno ili pak drukčije u odnosu na stanje navedeno za dotičnu riječ u Škaljićevom rječniku objavljenom u knjizi *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (1966).

Nadalje, neophodno je dati kratku napomenu u vezi s pojavama na fonetsko-fonološkoj ravni budući da se te promjene inače najzastupljenije u narodnim govorima. Naime, i u ovom se govoru bilježe se različite

vokalske alternacije koje nisu strane ni u hercegovačkoj govornoj zoni, kao ni u bosanskom govornom terenu. Pojave vokalskih, pa i konsonantskih alternacija i u govoru Bošnjaka su uobičajene, a mi ćemo kod svakog takvog primjera nastojati objasniti prirodu promjene.

I na kraju, i ovdje treba istaći da se u govoru Bošnjaka upotrebljava i orijentalna leksika koju zbog njene šire upotrebe na cijelom srednjoštokavskom prostoru, kao i njenog standardnojezičkog statusa u bosanskom jeziku ovdje nećemo tretirati kao karakterističnu. Takve lekseme su: *alat, boja, čarape, ćilim, dugme, čaršija, jastuk, kašika, komšija, kusur, kutija, papuče, pekmez, sarma* i dr.

S obzirom na sve dosad rečeno, kao i nešto veću napomenu o orijentalnoj leksici, jasno postaje da je ovom sloju leksike iz gore prezentiranih razloga ukazana posebna važnost. Osim toga, ovaj orijentalni leksički sloj najzastupljeniji i najbrojniji u smislu karakteristične leksike.²

Ipak, radi što preciznije klasifikacije, ovdje razlikujemo njena dva rukavca:

1. općeupotrebni orijentalizmi³ – orijentalizmi koji su bili poznati ne samo na hercegovačkom govornom području, već i na široj bosanskoj govornoj zoni, obuhvativši i sandžački dijalekt bosanskog jezika. Takvi orijentalizmi, u smislu savremenog jezika uglavnom su zašli su sferu pasivne leksike, te su u manjoj mjeri zastupljeni u bh. narodnim govorima ili u standardnom jeziku služe kao zaliha koja može biti upotrijebljena u specifičnoj stilističkoj vrijednosti.⁴ Naravno, treba naglasiti da i pored toga što

² Pored orijentalne leksike u govoru Bošnjaka Albanije prisutna je i ona slavenska leksika karakteristična za govorno podneblje iz kojega Bošnjaci potječu. Naime, radi se o dijalektizmima koji su specifični za hercegovačko govorno podneblje. Također, u govoru Bošnjaka Albanije postoji i leksika koja je primljena kao odraz utjecaja sa strane. Tu se najčešće radi o romanskim leksičkim nanosima.

³ U ovdje datom rječniku, iza natuknice takvog orijentalizama stajat će oznaka (*općeup. orij.*)

⁴ Tako Čatović (2021: 154–55) konstatira da se njihov leksički potencijal ogleda u njihovoj interakciji s obzirom na kontekstne uvjete, pa pojedini autori oživljavajući stara značenja riječi unose u rečenicu ili tekst cjelovitiju ekspresivnu obojenost koja je potaknuta stilskom energijom koja je zaslužna za rekreiranje ambijenta i vremena starijih epoha. Nadalje, Čatović navodi da su se kao takvi često koristili

su sastavni dio leksičkog inventara hercegovačke govorne zone, ovi se orijentalizmi javljaju i u govorima koji nisu dio tog pojasa, odnosno na širem bosanskom govornom području. U tu svrhu koristit ćemo se studijom *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine* autora Josip Baotića, u kojoj su također u fokusu orijentalizmi.

2. orijentalna leksika specifična za matično hercegovačko dijalekatsko područje s kojeg potječu Bošnjaci koji su danas nastanjeni u Albaniji.⁵ Kako bismo potvrdili status ove leksike u hercegovačkom govornom pojasu, u tabelama ćemo predstaviti rezultate za one lekseme koje su bile predmetom ispitivanja projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986), što će dodatno ovjeriti njihovu karakterističnost za govore hercegovačkog govornog pojasa.

U nastavku donosimo karakterističnu i frekventnu orijentalnu leksiku u govoru Bošnjaka Albanije sa primjerom upotrebe.

ádet, (*općeurop. orij.*) *m.* – običaj
u svòjōj kùci dŕžtš svōj ádet

ádže, (*općeurop. orij.*) *m.* – amidža
mōj áže je išō u Mostár

afèrim, (*općeurop. orij.*) *uzv.* – bravo
afèrim, sîne!

amánet, (*općeurop. orij.*) *m.* – čuvanje, povjerenje, zavjet
u amánet òstavlām đèci

u književnim djelima u kojima se želi dati do znanja da je riječ o vremenu koje je uslijedilo nakon osmanskih osvajanja ovih prostora.... jer njihovom upotrebom književno djelo dobija otisak vremena, prenoseći na taj način historijsko-društvene i kulturne obrasce.... Stoga se može naslutiti da su pisci vrevu svakodnevnog života kojim su živjeli u novim društveno-političkim okolnostima lakše podnosili i pokušali razumjeti novu sadašnjost kroz prizmu historijskog ogledala. Čini se da je put ka razumijevanju te sadašnjosti poznavanje prošlosti, a taj put u književnim djelima popločan je starijim leksičkim slojem bosanskog jezika. I tu se vidi nit nostalgije za prošlim vremenima, koja je u vrijeme nastajanja ovih djela živjela u narodu, što nesumnjivo pisci dokazuju i potvrđuju svojim jezikom.

⁵ Takvu leksiku označit ćemo sa (*reg. orij.*).

aràba,⁶ (*reg. orij.*) ž.

1. zaprežna kola

tô su kòla, u járam se gláva vòla pròturi, pa tèglī aràbu

2. kolica

aràbama na Èrzen, pa jàmłali pŕžinē

àrgat, (*općeup. orij.*) m. – radnik koji radi za dnevnicu, koji za svoj obavljeni posao dobiva plaću za dan u kojem radi

tû bi rádilo po stô i dvádes àrgātā

Arnàut, (*općeup. orij.*) m. – Albanac

mī za Albánce rěkněmo Arnàuti

àvāz, (*općeup. orij.*) m. – glas

néma ni aváza òd ñega

na pròleće badīlāmo pa sījemo

bàhnuti, (*općeup. orij.*) svrš. – pojaviti se bez najave, neočekivano doći

bàhnuo nām je zīmūs

bàkam, (*općeup. orij.*) m. – karmin za usne

pūdrā se, stāvī bàkam na gūbice

bàkamiti se, (*općeup. orij.*) nesvrš. – nanositi karmin na usne

bàkamē se đevòjčice

bàkrāč, (*općeup. orij.*) m. – veći bakreni kotao koji se koristi za kuhanje na otvorenoj vatri

bàkrāč se stāvī i vārī se hrána

basàmake, (*općeup. orij.*) ž. pl. tantum – stepenice

nīje bilo kòd nās stepèncā, sàmo basàmake

batáliti, (*općeup. orij.*) svrš. – pokvariti

batálio se kròv od tréšñē

begènisati, (*općeup. orij.*) svrš. i nevrš. – svidjeti

begènisala plátno da kròjī sùknu

⁶ Ova leksema u govoru Bošnjaka Albanije pored osnovnog značenja koje smo također potvrdili u našoj građi, javlja se sporadično i promijenjeno značenje u odnosu na značenja koja su dostupna u dosadašnjim rječnicima. Naime, Abdulaha Škaljića (1966: 96) navedeno je značenje *teretna zaprežna kola*, dok u *Rječniku Dževada Jahića* (2010: 99) pored značenja 1.a. *teretna zaprežna kola* imamo i značenje b. *natkrivena putnička kola* i 2. *razg. staro auto podložno kvarovima*.

- bòstan**, (*općeurop. orij.*) *m.* – lubenica; karpuza
mī kúpīmo bòstan, nēko uzgájā, nēko ga vičē i kàrpuza
- bùkadār**, (*općeurop. orij.*) *pril.* – puno
bùkadār ih vóđekā imā, kòlko hòš
- čališīr**,⁷ (*reg. orij.*) *m.* – vrijedan i marljiv čovjek
rádio je pūno, čališīr vèlkī bīo
- čėjrek**, (*općeurop. orij.*) *m.* – četvrtina jednog sata; petnaest minuta
čėjrek kájēmo za pètnēs minútā
- čèrviš**,⁸ (*reg. orij.*) *m.* – vrsta jela
čèrviš se od brāšna grádī
- čiftèli**, (*općeurop. orij.*) *neprom. prid.* – mudar, prefrigan
čiftèli je òn, svē je ùspio, nē znām kàko
- čīnija**, (*općeurop. orij.*) *ž.* – tanjir; sahan
pūnu čīniju stāvi prèd nēgā
- čīvija**,⁹ (*općeurop. orij.*) *ž.* – ekser
čīviju na dūvār, pa òkačīmo
- čùvāl**, (*općeurop. orij.*) *m.* – vreća
imō jèdan čùvāl nà ramenu, nàpunio tāj čùvāl nē znām sù čīm
- čât**,¹⁰ (*općeurop. orij.*) *m.* – papir u koji je umotan duhan
tānko ko čât, hàrtija od cigára
- čèder**,¹¹ (*reg. orij.*) *m.* – šteta
učinio je vèlikī čèder

⁷ U istraživanom govoru javlja se u ovom obliku. U knjizi *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Škaljić je bilježio *čališkin* (Škaljić 1966: 161). Značenje koje za ovu leksemu Škaljić navodi odgovara značenju u kojem je Bošnjaci Albanije upotrebljavaju.

⁸ Škaljić (1966: 172) bilježi je u značenju *umakac; sok, rastopljena mast (loj) iz mesa*. Takvo značenje bilježi i Jahić (2010 I: 321). U našoj građi nismo bilježili ovo značenje, ali imamo potvrdu za navedeno jelo koje se inače sprema u Hercegovini.

⁹ Značenja koja bilježi Dževad Jahić (2010 I: 336) u svom *Rječniku* su: 1. a. drveni ili gvozdeni klin koji drži točak na osovini b. klin koji može poslužiti i kao vješalica; klinac, ekser; čavao *ekspr. jez. knjiž. b. pren., žudnja, želja, merak* 3. *žarg.* onaj koji je ugledan, moćan, uticajan; koji je na visokom položaju 4. *muz.* ključ kojim se zatežu žice na violini. Baotić (2007: 61) bilježi značenja drveni ili željezni klin kao osigurač i 2. *fig.* čovjek koji je na položaju. Naša graša samo potvrđuje upotrebu ove riječi sa značenjem *ekser*.

¹⁰ Kraljević (2013: 49) u *Ričniku zapadnohercegovačkog govora* bilježi ovu leksemu bilježi u značenju *komad cigaretnog papira*.

¹¹ Ova leksema u govoru Bošnjaka Albanije ima promijenjeno značenje u odnosu na značenja koja su dostupna u dosadašnjim rječnicima. Kod Abdulaha Škaljića

- ćèjf**,¹² (*općeurop. orij.*) *m.* – volja
imāš svōj ćèjf pa rádī pò svōm
- ćerèmet**, (*općeurop. orij.*) *m.* – crijep
kròv je prekriven ćerèmetom
- ćùprijā**, (*općeurop. orij.*) *ž.* – most
òdēmo na ćùprijū u Mòstār
- ćustègija**, (*općeurop. orij.*) *ž.* – šipka za sač koja služi za razgrtanje vatre
ćustègija štò bi se nóme prèšala vātra nājviše
- ćústek**, (*općeurop. orij.*) *m.* – u izrazu s prijedlogom *iz*: skok smjesta
iz ćústeka pāf smjèsta skòčīš
- dàmar**,¹³ (*općeurop. orij.*) *m.* – vena
kròz dāmar tèčē kr̄v
- dekíka**, (*općeurop. orij.*) *ž.* – minuta
pa bògomi Mého bi dekíku
- dèpsuz**,¹⁴ (*općeurop. orij.*) *m.* – loš čovjek
kākav je tō bīo dèpsuz
- devèrati**, (*općeurop. orij.*) *nesvrš.* – živjeti teško i oskudno; boriti se sa životnim nedaćama
nèkāko se živī, devèrā
- đimije**, (*općeurop. orij.*) *ž. pl. tantum* – ženske široke hlače koje se oko podvezuju oko struka, ali i na nogama oko gležnjeva
néma više ženā štò su nòsile đimije
- dòmuzin**,¹⁵ (*općeurop. orij.*) *m.* – krmak (*pejor.* obično čovjeka lošeg karaktera i ružnih postupaka)
bīo je prāvī dòmuzin, nīsi mògō ništa štò nè bi òn

(1966: 185) značenje navedene riječi je *briga, tuga, žalost*, a to značenje navedeno je i u *Rječniku Dževada Jahića* (2010: 356).

¹² Baotić (2007: 66).

¹³ Jahić (2010 II: 10) u natuknici *damar* između ostalih navodi i značenje koje smo mi u našoj građi potvrdili: *krvni sud, žila kucavica; puls, bilo*.

¹⁴ Škaljić (1966: 262) bilježi ovu leksemu u obliku *edepsuz* sa značenjem *čovjek nevaspitan, neodgojen, neuljudan*. U našoj građi, kako je i navedeno, javlja se u obliku s reduciranim početnim vokalom *e*.

¹⁵ U istraživanom govoru javlja se i leksema *dòmuz* koja je rijetko u upotrebi, češće se javlja oblik sa morfemskim nastavkom *-in*: *dòmuzin*. Naime, i Peco (2007a: 166–167) konstatira u svom istraživanju govora istočne i centralne Hercegovine da se taj nastavak u oblicima jednine gubi prema oblicima množine.

- dùnja**, (*općeup. orij.*) *m.* – dunjaluk
jâ nè mogu izāci prěd dùña
- dùvār**, (*općeup. orij.*) *m.* – zid
tô se mjěšalo su zemlôm i slāmôm i lijépio se dùvār
- džàm**, (*općeup. orij.*) *m.* – prozorsko staklo
slòmio žàm na pênžeri
- đòzluci**, (*općeup. orij.*) *m. pl. tantum* – naočari
đòzluke nôsām òdāvno
- fànura** (*furuna*),¹⁶ (*općeup. orij.*) *ž.* – peč na drva;
fànuru dòbro nàložīmo, néma zímē
- hàber**, (*općeup. orij.*) *m.* – vijest; poruka
hàber mēni dóđē
- hàla**,¹⁷ (*reg. orij.*) *ž.* - očeva sestra; tetka
sīn mòjē hàlē òšō u Itāliju
- hàrem**,¹⁸ (*općeup. orij.*) *m.* – groblje
zàdhī mèzār tād je zàkopān nóndje, u hàremu
- hàrtija**, (*općeup. orij.*) *ž.* – papir
bīle tú knīge i hàrtije
- hàsta**, (*općeup. orij.*) *ž.* – bolesnik
hàsta je Bògami kàe pūno
- hàssum**, (*općeup. orij.*) *m.* – neprijatelj
jèsi l išō u hàsuma da ištēš za gládi
- hàsura**, (*općeup. orij.*) *ž.* – prostirka od šaši na kojoj se spava
spávalo se dōle na tījem hàsurama
- hàzuriti se**, (*općeup. orij.*) *nesvrš.* – spremati se
hàzurili se da išēmo u Bòšnu
- hèćim**, (*općeup. orij.*) *m.* – doktor
nē znām kăt sam òšla hèćimu

¹⁶ U istraživanom govoru u procesu metateze podvrgnuti su slogovi, a naknadno je došlo do supstitucije vokala *u* vokalom *a*. Oblik *furuna* zastupljen je u govoru Bosanske Posavine Baotić (2007: 96).

¹⁷ Matej Milas (1903: 83) navodi upotrebe ove riječi u dva značenja: *očine sestre muž* i *očina žena*. Takvo značenje bilježi i Škaljić (1966: 303). U govoru Bošnjaka Albanije izdiferenciralo se značenje *očeva sestra* kao jedino značenje.

¹⁸ Matej Milas (1903: 86) bilježi ovu riječ u značenju *groblje*.

- hëfta**, (općeurop. orij.) ž. – sedmica
kòt nās jèdnu sèdmicu su òstali, hèptu dánā
- hèsāb**, (općeurop. orij.) m. – račun
nīkom jā nīsam podnòsio hèsāb
- hòšef**,¹⁹ (općeurop. orij.) m. – kompot od suhog voća
od sūhōg vòća svārīmo hòšef
- hùjduriti**, (općeurop. orij.) nesvrš. – pričati
svāk ima ústa da hùjdurī, da muhàbet sàstavī
- hûrda**, (reg. orij.) ž. – vrsta sira od provarene mlaćenice
òva hûrda sīr drùkčijē... prevárī se kīselina, kād se ùkīselī, prevárī se, izādē tō
- ilādž**, (općeurop. orij.) m. – 1. lijek 2. deterdžent za pranje i čišćenje haljina
 1. *sàda sàmo mòremo ilāža jàmiti*
 2. *òvō su ilāži od hàlinā, deteržènti kàko kâžēte vī*
- istilāh**, (općeurop. orij.) m. – (u izrazu sa prijedlogom *po*: *po istilahu* u značenju – polahko, natenane
sèdi tūkā, ispričat ću po istiláhu
- izun**, (općeurop. orij.) m. – odobrenje, dopust
nīsam čekō bábīn izun
- jāšmak**, (općeurop. orij.) m. – šamija
jāšmak je bijēl skrōz
- kàntār**, (općeurop. orij.) m. – vaga
svè će na kàntār, svàko će svòje vīđeti
- kàrpuza**²⁰, (reg. orij.) ž. – lubenica
mī kúpīmo bòstan, nēko ga vīcē i kàrpuza

¹⁹ U istraživanom govoru javlja se oblik sa izvršenom supstitucijom vokala *a* vokalom *e*.

²⁰ Matej Milas (1903: 85) navodi ovu riječi u značenju *bostan* ili *pipun*. U Tabeli 2. predstavili smo pojavljivanje lekseme *karpuz* i drugih sinonimnih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *karpuz* dominantno u upotrebi.

kāvada²¹, (reg. orij.) ž. – paradajz

sádila pàprika, kāvada, lūka

kùndura²², (općeup. orij.) ž. – cipela

bôs hódō po sèlu, bez kùndūrā

kùršum, (općeup. orij.) m. – metak

ònō štō izletī iz pūškē je kùršum

màhlūk, (općeup. orij.) m. – sitne životinje

kāžē da znāš kòlko mahlúka čekā da jèdē nè bi sījō

màhrama,²³ (općeup. orij.) ž. – peškir

òbrišēm se màhramōm, tàkō víčēmo pèškīr

majdònos,²⁴ (reg. orij.) m. – peršun

od zerzevatā nàjvišē kòristīmo mřkvu, majdònos, lūk i sarànsak

màštrafa, (općeup. orij.) ž. – čaša

pòpiješ jèdnu màštrafu mlákē vòdē

²¹ Naila Valjevac (2005: 63) analizirajući rezultate projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* navodi da je riječ *kavada* markantno leksičko obilježje govornika doline Neretve, te iako je najčešći da na ovom području ipak nije jedini leksički oblik koji se javlja na tom dijelu bh. govornog kompleksa. U Tabeli 2. predstavili smo pojavljivanje lekseme *kavada* i drugih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *kavada* dominantno u upotrebi.

²² U stolačkim kotarima zabilježeni su sljedeći odgovori: *kundure* što i *cipele* (up. 14533/1973: 21b); izraz *cipela* zamjenjuje *kundura* (up. 14534/1973: 21b); izraz *cipela* zamjenjuje *kundura* (15353/1973: 21b). U mostarskim kotarima zabilježeno je da *cipele* nazivaju *kundure* (14499/1973: 21b); *cipele rijetko ko kaže nego kundure* (14502/1973: 21b); *sad zovu: kundure jevropske cipele* (14505/1973: 21b). Baotić bilježi ovu leksemu (2007: 125) u obliku *kundura*.

²³ Upotreba lekseme *mahrma* u značenju *peškir* bilježena je u *Anketi* iz 1897. i to u upitniku iz stolačkog kotara (up. 14533/1973: 21b), te u mostarskom kotaru zabilježeno je *mahrma zovu tanki peškir* (14502/1973: 21b). Škaljić (1966: 441) također bilježi značenje *peškir*. U Tabeli 3. predstavili smo pojavljivanje lekseme *mahrma* u značenju *peškir* Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *mahrma* dominantno se upotrebljava u značenju *peškir*.

²⁴ Matej Milas (1903: 85) bilježi ovu riječ. U Tabeli 4. predstavili smo pojavljivanje lekseme *majdonos* i drugih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *majdonos* dominantno u upotrebi.

mátuh, (*općeurop. orij.*) *m.* – stariji čovjek (najčešće se odnosi na osobu u čijem se ponašanju primjećuju znakovi fizičke oronulosti i mentalne slabosti)

mátuh je pòstala, žàba ćeš ici

mèhlem, (*općeurop. orij.*) *m.* – mast koja se koristi kao lijek i stavlja na rane na koži

ònī līs što ti kâžēm jâ, àko bi imala náku rànu ili cìr štò mí rèknē-mo, ònō màlo svári, učini ga ko mèhlem

méjtef,²⁵ (*općeurop. orij.*) *m.* – vjerska poduka koja se izvodi u prostori-ma džamije

ðèca sùbotōm i nèðelōm dólazē u méjtef

mèndīl²⁶, (*općeurop. orij.*) *m.* – maramica

mèndīl je vóðe màramica

muhàbet, (*općeurop. orij.*) *m.* – razgovor

òndāka muhàbet túkā pòčmē

mùhtār, (*općeurop. orij.*) *m.* – starješina sela

Fíco je mùhtār vóðekā

ovàrisati, (*općeurop. orij.*) *svrš.* – pogoditi

kāko si ovàrisō kùću

pàzija²⁷, (*reg. orij.*) *ž.* – blitva

grádīmo pītu i od pàzijē

pêndžera,²⁸ (*općeurop. orij.*) *ž.* – prozor

pênžeru òtvori da se izráčī

²⁵ Matej Milas (1903: 86) navodi ovu riječ u značenju *osnovna škola za učenje islamske vjere*. Bilježi i Baotić (2007: 135).

²⁶ U stolačkom kotaru zabilježena je ova riječ u značenju *rubac*, tj. maramica (up. 14533/1973: 21b).

²⁷ Matej Milas (1903: 85) bilježi ovu riječ, a kao značenje navodi da *to (bi) moglo biti neko zelje*.

²⁸ Upitnici ankete *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz mostarskog kotara bilježe ovu imenicu u ženskom rodu *pendžera* mj. *prozor* (up. 14499/1973: 21b); *pendžer se zove pendžera* (14505/1973: 21b). Zanimljivo je da u *Ričniku zapadnohercegovačkog govora* autor opisuje leksemu *pendžera* kao riječ odmilja i umanjenicu, iako bilježi i osnovni oblik (Kraljević 2013: 248). Ta razlika bi upravo mogla biti uzeti kao kriterij po kojem bi ovakav oblik mogao biti upravo karakterističan, odnosno po kojem bi mogao biti dijalekatski poseban.

Baotić (2007: 152) bilježi ovu leksemu u muškom rodu *pendžer*.

pìpūn,²⁹ (*reg. orij.*) *m.* – dinja

kòd nās je pìpūn òvō vòće

pìrinač,³⁰ (*reg. orij.*) *m.* – riža

skūhāj mǎlo pìrinča

postècija, (*općeup. orij.*) *ž.* – serdžada

nónđe pròstrē postèciju, pa klànā

prtòkala,³¹ (*reg. orij.*) *ž.* – naranča

mandarina i prtòkala ròdē fīno

rahvánija, (*općeup. orij.*) *ž.* – lutma

ūvijēk imāmo rahvániju, nāš starīnskī kòlāč

rèšma (rèšma), (*općeup. orij.*) *ž.* – slika

òvō na zīdu je rèšma

rèšmaluk (rèšmalo), (*općeup. orij.*) *sr.* – okvir slike

òko rèsmē je rèšmaluk

rèšmati, (*općeup. orij.*) *nesvrš.* – slikati

dòbro rèsmā, vèlo slīkā fīno

rīsk, (*općeup. orij.*) *m.* – nafaka

svāk imā svōj rīsk

sàhan, (*općeup. orij.*) *m.* – tanjir

nàspi mu sàhan grāha

sarànsak,³² (*reg. orij.*) *m.* – bijeli luk

sarànsak je vóđekā bijēli lūk

²⁹ U Tabeli 5. predstavili smo pojavljivanje lekseme *pipun* i drugih sinonimnih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *pipun* dominantno u upotrebi.

³⁰ U Tabeli 6. predstavili smo pojavljivanje lekseme *pirinač* i drugih sinonimnih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *pirinač* dominantno u upotrebi.

³¹ Matej Milas (1903: 85) navodi ovu riječ u značenju *naranča*. Bilježena je i u *Ričniku zapadnohercegovačkog govora* u obliku *prtokalo* sa istim značenjem (Kraljević 2013: 292).

³² U *Ričniku zapadnohercegovačkog govora* zabilježena je ova leksema sa istim značenjem. U Tabeli 7. predstavili smo pojavljivanje lekseme *saransak* i drugih sinonimnih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na

- sehára**, (općeurop. orij.) ž. – sanduk
imali smo túkā seháru, držali svāšta ù nōj
- sətra**,³³ (reg. orij.) ž. – džemper
sətra je žàmpèr
- sibijána**, (općeurop. orij.) ž. – čeljad
koliko imāš sibijánā ù kući?
- spànāk**,³⁴ (reg. orij.) m. – špinat
i od spanáka grádīmo pītu
- šərbet**, (općeurop. orij.) m. – agda
ù nās se bakláva zàlije šərbetom
- šüćur**, (općeurop. orij.) m. – hvala
šüćur Bōgu
- tāhta**, (općeurop. orij.) ž. – daska
tāhtama smo kòvali kròv
- tàkāt**, (općeurop. orij.) m. – tjelesna snaga
néma vīšē čòjek ònōg takáta
- taksirāt**, (općeurop. orij.) m. – nesreća, zla kob
nè dāj Bōže taksiráta
- táze**, (općeurop. orij.) prid. – frišak, svjež
jākom se ispeko, táze hlěb
- tèndžera**, (općeurop. orij.) m. – šerpa
u ònu tènžeru mètnēm pa ùkišelīm varèniku
- tītiz**, (općeurop. orij.) m. – škrtac
tītiz bio vèlikī
- ùtija**, (reg. orij.) ž. – pegla
kòd nās je ùtija... nīje pégla.

punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *saransak* dominantno u upotrebi.

³³ Škaljić (1966: 561) navodi ovu leksemu u značenju *dugi alafranga kaput*, dok u našoj građi nismo imali potvrdu za to značenje.

³⁴ Matej Milas (1903: 85) bilježi ovu riječ i navodi da je iz turskog jezika. U Tabeli 8. predstavili smo pojavljivanje lekseme *spanak* i drugih sinonimnih leksičkih oblika na punktovima koji su relevantni za ispitivanje i poređenje s obzirom na dijalekatsko porijeklo Bošnjaka u Albaniji. Iz date tabele se vidi da na punktovima s kojih porijeklo vode Bošnjaci u Albaniji upravo leksema *spanak* dominantno u upotrebi.

utleisávati, (*reg. orij.*) nesvrš. – peglati

ñjèmu je svàkī dān utleisávala tē hāline

vàktīle, (*općeup. orij.*) pril. – davno

tō bi mī govòrili v àktīle

verèsija, (*općeup. orij.*) ž. – dug

jāmio na verèsiju, òndāka vīšē ga néma

zahíra, (*općeup. orij.*) ž. – hrana, jelo

kāla je zahíra od kùpusa

zéjtin, (*općeup. orij.*) m. – ulje

tròštīmo zéjtin od màslinē

zerzèvāt, (*općeup. orij.*) m. – razno povrće i zelen koje se u jelo dodaju

od zerzèvātā nājvīšē kòristīmo mřkvu, majdònos, lùk i sarànsak

zīft,³⁵ (*općeup. orij.*) m. – asfalt

nāredili su tēste sa zīftom

zījāniti, (*općeup. orij.*) svrš. i nesvrš. – izgubiti

ìgrō kārī pa zījānio

zòr, (*općeup. orij.*) m. – napor, muka

i òtac hòće zórom da me žēnī

4.1. Orijentalna leksika specifična za matično dijalekatsko područje potvrđena u građi **Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa**

Radi bolje preglednosti ovdje ćemo prikazati rasprostranjenost orijentalne leksike koja je tipična za hercegovačko govorno područje, ispitane prema upitniku *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*.

kàrpuza

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* hercegovački govorni prostor na posmatranim punktovima pokazuje dominantnu upotrebu lekseme *kàrpuza*.

³⁵ Škaljić (1966: 653) navodi sljedeća značenja 1. vrsta veoma crne smole, prirodni katran 2. otrovna naslaga koja se stvara od duhanskog dima u čibuku ili cigarluku. U istraživanom govoru imamo pomijenjeno značenje, gdje se misli na *gornji sloj ceste; asfalt*.

Tabela 1. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1219 *lubënica, karpuz*

	<i>kàrpuza</i>	<i>lubënica</i>	<i>kàrpuza i lubënica</i>	<i>lubënica i kàrpuza</i>	<i>bòstan</i>
Mostar	17, 18, 19, 32	135			134
Stolac	15			13	
Čapljina	14	12			
Ljubuški	130, 131				
Nevesinje	20, 21		31		

kävada

Kako se iz tabele može vidjeti na hercegovačkom govornom prostoru dominantna je upotreba lekseme *kävada*.

Tabela 2. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1207 *paradajz, rajčica (kavada, crveni patlidžan)*

	<i>kävada</i>	<i>paradàjz</i>	<i>patližan</i>	<i>kävada i paradàis i paradàjz</i>	<i>kävada</i>
Mostar	17, 18, 19, 32, 134, 135				
Stolac	13, 15				
Čapljina	14				12
Ljubuški	130, 131				
Nevesinje		21	20	31	

màhrama

Posebnu pažnju nam je privukla upotreba lekseme *mahr*ama u značenju *peškir*. Budući da je ovo pitanje zastupljeno u građi iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*, rezultati su potvrdili da u hercegovačkoj govornoj zoni se ove dvije lekseme sinonimno upotrebljavaju.

Tabela 3. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1491 *peškīr, ručnik, ubrus*

	<i>màhrama</i>	<i>pèškīr i màmrama</i>	<i>pèškīr</i>	<i>pèškīr i rúbac</i>	<i>pèškīr i rúčnik</i>	<i>rúbac</i>
Mostar			17, 18, 32	19	135	134
Stolac		14, 15	13			
Čapljina					12 ³⁶	
Ljubuški	131		130			
Nevesinje			20, 21, 31			

majdònos

Na hercegovačkom govornom prostoru prema rezultatima *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* na većem broju posmatranih hercegovačkih punktova je u upotrebi leksema *majdònos*.

Tabela 4. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1208 *peršun, peršin, majdonos*

	<i>majdònos</i>	<i>pèršun</i>	<i>péršun</i>	<i>pèršun</i>	<i>pèršun</i>
Mostar	17, 18, 19, 32, 134				
Stolac	15	13			
Čapljina	14		12		
Ljubuški	131				130
Nevesinje			20, 21	31	

pìpūn

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* na hercegovačkom govornom prostoru dominira oblik *pipun*.

³⁶ Leksema *ručnik* je u zagradi i nije akcentirana.

Tabela 5. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1218 *dinja (pipun)*

	<i>pìpūn</i>	<i>dīna</i>	<i>bòstan</i>	<i>bòstan i pìpūn</i>
Mostar	17, 18, 19, 32, 134	135		
Stolac	13, 15			
Čapljina	14	12		
Ljubuški			130	131
Nevesinje	20, 21, 31			

pìrinač

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* u hercegovačkoj govornoj zoni dominira leksema *pìrinač*.

Tabela 6. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 724 *riža, pìrinač*

	<i>pìrinač</i>	<i>rīža</i>	<i>pìrinač i rīža</i>
Mostar	17, 18, 19, 135 ³⁷		134
Stolac	13, 15		
Čapljina	12, 14		
Ljubuški	130, 131		
Nevesinje		20, 21	31

sarànsak

U hercegovačkoj govornoj zoni *sarànsak* je dominantno u upotrebi. Najveći je broj onih punktova u kojima se koristi samo leksema *sarànsak*, te je tek u nekoliko punktova pored te lekseme u upotrebi neka druga. Samo na jednom punktu u Ljubuškom nije zabilježena.

³⁷ Češće je u upotrebi leksema *pìrinač*.

Tabela 7. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1211 *bijeli luk, češnjak, saransak*

	<i>sarànsak</i>	<i>bijēlī lùk i sarànsak</i>	<i>sarànsak i čēšnāk i sarànsak</i>	<i>čēšnāk i lùk</i>	<i>bīlī bīlī lùk i sarànsak</i>
Mostar	17, 18, 19, 32, 134				135
Stolac	15	13			
Čapljina	14		12		
Ljubuški	130, 131				
Nevesinje			31	20, 21	

spànāk

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* hercegovački govorni prostor na posmatranim punktovima pokazuje dominantnu upotrebu lekseme *spànāk*.

Tabela 8. Rezultati upitnika *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* za pitanje br. 1203 *špinat, spanać (spanak)*

	<i>spànāk</i>	<i>špināt</i>	<i>spànāć</i>
Mostar	17, 18, 19, 32, 134, 135		
Stolac	15		13
Čapljina	14		12
Ljubuški	130, 131		
Nevesinje	31	20, 21	

5. Zaključak

Na osnovu zabilježene građe u govoru Bošnjaka Albanije u pogledu leksičke strukture ovoga govora posebno se izdvajaju orijentalizmi koji iz aspekta savremenog bosanskog jezika pripadaju sloju pasivne leksike, jer se ova leksika na bosanskohercegovačkom govornom području ni

izbliza toliko upotrebljava ili je potpuno nepoznata, a i u kontekstu norme standardnog jezika već je zamijenjena ekvivalentnom riječju koja odgovara savremenim prilikama. S druge strane, ovdje su u upotrebi orijentalizmi koji su bili karakteristični za matično govorno područje iz kojeg vode porijeklo današnji Bošnjaci u Albaniji. Na osnovu toga, mi smo za potrebe ovog rada izvršili klasifikaciju orijentalne leksike koja se javlja u govoru Bošnjaka. Stoga, jedan sloj orijentalne leksike pripada ovdje naslovljenoj općepotrebnoj orijentalnoj leksici koja u ranijim epohama nije bila nepoznata na širem bosanskohercegovačkom terenu, odnosno govorima bosanske provenijencije, dok drugi sloj orijentalne leksike ovdje čine orijentalizmi specifični za govorno područje iz kojeg potječu potomci iseljenika Bošnjaka u Albaniji. Ovdje treba napomenuti da većina karakteristične orijentalne leksike ima upravo ona značenja koja smo bilježili u dosadašnjim leksikografskim izvorima, te se kao takve upotrebljavaju i u narodnim govorima. Međutim, u govoru Bošnjaka Albanije javljaju se lekseme sa značenjima koja su promijenjena u odnosu na dosad bilježena u leksikografskim izvorima. Kako smo mogli vidjeti potpuno novo značenje imamo bilježeno u vezi s riječju araba, koja pored osnovnog značenja *zaprežna kola* ima i sporadično značenje *kolica*. Nadalje leksemu *červiš* upotrebljavaju za naziv jela koje se pravi od brašna, leksemu *ćeder* u značenju šteta, leksemu *zift* u značenju *asfalt* te leksemu *setra* koju koriste u značenju *džemper*. Kao zanimljivu i specifičnu izdvojili bismo i leksemu *mahrama* koja se u govoru Bošnjaka Albaniji često upotrebljava u značenju *peškir*, što je inače bila njena upotrebna vrijednost potvrđena i u dijalektološkoj građi zabilježenoj u upitnicima *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897) i *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986).

Leksika orijentalnog porijekla u govoru Bošnjaka u Albaniji prenesena je iz matičnog govornog područja i karakteristična je za ono vrijeme kada su Bošnjaci napuštali svoje matično govorno područje, što se odnosi na vrijeme prije 150 i više godina. U Albaniji ta leksika je bivala dodatno učvršćena što konzerviranošću te zajednice u jednom manjem kompaktnom prostoru, odnosno izoliranosti toga jezika koji predstavlja govornu oazu bosanskog jezika sa svih strana okruženu albanskim

jezičkim sistemom, pa i nedovoljnim kontaktima sa govornicima matičnog govornog područja, uslijed čega nije došlo do znatnijeg utjecaja standardnog jezika na leksičku strukturu Bošnjaka u Albaniji, kao što je povremeno kroz razvoj ta leksika ipak u jednoj znatnijoj mjeri bila inovirana i zamijenjena u novije vrijeme na hercegovačkom govornom područje, ali i šire.

Neobjavljeni izvori građe

Pitanja o govoru prostoga naroda – Mostar, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM Inventar folk. zapisa III, No.14499–14507/1973.

Pitanja o govoru prostoga naroda – Stolac, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM Inventar folk. zapisa III, No. 14533–14540/1973.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 12 – Gornje Rasno – Vlaka (Čapljina), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 13 – Bitunja (Stolac), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 14 – Višići (Čapljina), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 15 – Lokve (Stolac), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 17 – Buna (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 18 – Ortiješ (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 19 – Kružanj (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 20 – Odžak (Nevesinje), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 21 – Zalom (Nevesinje), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 31 – Presjeka (Nevesinje), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 32 – Prigrađani (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 130 – Studenci (Ljubuški), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 131 – Vitina (Ljubuški), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 132 – Grude (Ljubuški), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 133 – Bijogranci (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 134 – Goranci (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.
- Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 135 – Drežnica (Mostar), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

Literatura

- Bandžović, Safet (2006), *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Baotić, Josip (2007), *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.
- Brabec, Ivan (2012), “Govor Tuzle i okolice”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 51–241.
- Brozović, Dalibor (2012), “Govor u dolini rijeke Fojnice”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 245–345.
- Čatović, Haris (2018), “Kulturemi u Rječniku bosanskog jezika Alije Isakovića”, *Naučna konferencija Alija Isaković i bosanski jezik (zbornik radova)*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Posebna izdanja, knjiga 30, Sarajevo.

- Čatović, Haris (2021), “Stilogenost vremenski raslojene leksike u *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića, “Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Srebrenice”, *Književni jezik*, br. 32, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 143–165.
- Hadžiefendić-Parić, Remzija (2016), *Lingvostilistički zapisi*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske “Preporod”, Zagreb.
- Halilović, Senahid (1991), *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Halilović, Senahid (2002), “Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. VIII, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 239–342.
- Haverić, Đenita; Šehović, Amela (2017), *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Posebna izdanja, knj. 25, Institut za jezik, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Dom štampe, Zenica.
- Jahić, Dževad (2010 I), *Rječnik bosanskog jezika A–Ć*, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2010 II), *Rječnik bosanskog jezika D – F*, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Kraljević, Ante (2013), *Ričnik zapadnohercegovačkog govora*, Matica Hrvatska, Široki Brijeg.
- Milas, Matej (1903), *Današnji mostarski govor*, *Rad JAZU*, knj. 153, Zagreb.
- Peco, Asim (2007a), *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Izabrana djela 1–6, knj. 1, Bosansko filološko društvo – Akademija nauka i umjetnosti BiH – Bemust, Sarajevo.
- Peco, Asim (2007b), *Govori zapadne Hercegovine*, Izabrana djela 1–6, knj. 2, Bosansko filološko društvo – Akademija nauka i umjetnosti BiH – Bemust, Sarajevo.
- Peco, Asim (2007e), *Radovi o turcizmima*, Izabrana djela I–VI, knjiga V, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
- Pranjković, Ivo (2003), *Jezik i beletristika*, Disput, Zagreb.
- Rešetar, Milan (2010), *Štokavski dijalekt*, Matica crnogorska, Podgorica.

- Šator, Muhamed (2000), "Slika mostarskog govora u *Anketi o jeziku 1897*", *Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe*, br. 13–14, Mostar.
- Šator, Muhamed (2003), "Slika stolačkog govora u *Anketi o jeziku 1897*", *Slovo Gorčina*, 25, Stolac.
- Šimundić, Mate (1971), *Govor Imotske krajine i Bekije*, knj. 26, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo.
- Škaljić, Abdulah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Šurmin, Đuro (1894–1895), "Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom", *Nastavni vjesnik*, III, Zagreb, 164–175.
- Valjevac, Naila (2005), "Dijalekatska leksika", u: Mønnesland, Svein (ur.) *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja 13, Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 53–69.
- Vušović, Danilo (1927), *Dialekt istočne Hercegovine*, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Beograd, 1–7. + dij. karta.

Characteristic and Frequent Oriental Lexicon in the Speech of Bosniaks in Albania

Abstract: This paper presents the characteristic and more frequent lexicon of Oriental origin that forms an important core of the lexical system of Bosniaks who have been settled in Albania for over a century and a half, in the Durrës district, in the villages of Borak and Kodžas. The Oriental lexicon in the speech of Bosniaks in Albania reflects their habits which were adopted in their native region before their migratory activities. This lexicon remains a key and integrative linguistic factor outside the native area because the Bosniaks continued to use it. Their expression is dominated by words of Oriental origin which, from the perspective of modern Bosnian language, belong to the layer of passive lexicon. This lexicon reflects the cultural background, specifically the Oriental-Islamic civilizational sphere which had a significant influence on all aspects of life in Bosnia and Herzegovina during the Ottoman Empire. The Bosniaks managed to transfer the accumulated experience from their homeland to new generations through the use of this lexicon, reflecting their awareness of themselves, their identity, and allowing them to define themselves as a unique phenomenon in the Albanian socio-cultural space. This refers to the Oriental lexicon which in the standard language has the status of passive lexicon or dialectisms, meaning it has been marginalized in the standard language due to standardization and preference for its more modern lexical equivalents. Their speech includes Orientalisms that were known not only in the Herzegovinian speech area but also in the broader Bosnian speech zone, including the Sandžak dialect of the Bosnian language, which has a somewhat wider usage when discussing its spread within the South-Slavic speech diastem. Such Orientalisms will be marked as general-use Orientalisms (gen. or.). In addition to these, their speech also contains Oriental lexicon specific to the Bosniak dialectal area in Albania, which will be marked as (reg. or.).

Keywords: Bosniaks, Bosnian language, emigrant speech, Eastern Herzegovinian dialect, Oriental lexicon